

СОЦИАЛНА АДАПТАЦИЯ И СОЦИАЛИЗАЦИЯ

Веселина Н. Илиева

SOCIAL ADAPTATION AND SOCIALIZATION

Veselina N. Ilieva

ABSTRACT: *Different concepts and scientific opinions equate the processes of social adaptation and socialization, which is extremely wrong. The proposed article focuses on the two processes, which are completely independent, regardless of their proximity. Social adaptation is presented as a process of adaptation to the natural and social environment, and socialization - as a process in which the social environment influences the behavior of the human individual to become a person.*

KEY WORDS: *adaptation, social adaptation, socialization, social learning, habit, resocialization.*

Изследването е финансирано по проект "Традиции и иновации в предоставянето на социална услуга" № РД-08-157/05.02.2020 г. от бюджетната субсидия на Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“.

ORCID ID: 0000-0002-8468-984X

В различни концепции и научни мнения се поставя равенство между процесите на социална адаптация и социализация, което е крайно неправилно. В предложената на вниманието статия се поставя акцент върху двата процеса, които са абсолютно самостоятелни, независимо от тяхната близост. Социалната адаптация се представя като процес на приспособяване към природната и социалната среда, а социализацията – като процес, при който социалната среда въздейства върху поведението на човешкия индивид, за да се превърне в личност.

Всички страни на двата процеса – социална адаптация и социализация се посочват по-нататък в статията.

1. Социална адаптация

Процесът на *социалната адаптация* е обект на изследване в различни области на науката, но най-вече от естествените и хуманитарните науки. Терминът адаптация произхожда от *лат. adaptare – приспособяване*. Това се разбира като приспособяване на една самоорганизираща се система към изменящите се условия на средата. Една такава система е и човешкият индивид. По пътя на адаптацията той преустройва функциите на различни свои органи, изработва или обновява свои навици, привички и качества, което води до хармонизиране на неговото поведение към средата [1], [10].

В естествените науки адаптацията се разбира като приспособяване на живите организми към изменящата се среда, при което следва да се формулират различните видове на това приспособяване. То е: 1. функционално – изменение на жизнеността на организма, вследствие трансформацията на условията за съществуване; 2. корелативно (коадаптация) – приспособяване на два различни органа или два различни организма един към друг; 3. пасивно – в организма протичат изменения без неговото участие; 3. активно – приспособяването на организма се осъществява благодарение дейността на самия организъм; 4. активно, активистко (обективно) – средата се променя под въздействието на субекта, с оглед неговите цели. Човешкият индивид претворява всички видове от посоченото приспособяване, като за него е най-вече характерна активната му позиция в процеса – при неговия адаптационен процес протичат най-вече целенасочени процеси, способстващи да се поддържа динамическо равновесие между него и средата [2].

Изучаването на адаптацията започва от биологията, като най-подробно е разработен проблемът от ЖОРЖ БЮФОН, последван от редица утвърдени биолози от цял свят. Но като цяло в техните изследвания се отразява противопоставянето на две основни концепции, тези на Ж.-Б. Ламарк и Ч. Дарвин.

ЖАН-БАТИСТ ЛАМАРК разбира адаптацията като *пряко приспособяване* на организмите към средата – полезните признаци в организмите са в отговор на промяната в средата; но по този начин е трудно да бъде обяснено разнообразието от организми при една и съща среда.

ЧАРЛЗ ДАРВИН дефинира адаптацията по принципно различен начин. Според него организмите се променят не само вследствие промените на средата, но и от *наследствеността*. Така може да бъде обяснено наличието на различни организми при наличието на една и съща среда.

За да се опишат и изучават процесите в обществото социологията използва някои значими постижения на биологията, включително и научната категория *адаптация*. Това правят и други обществени науки като например философия, психология, демография и др.

Смята се, че един от първите, който вплита биологичния проблем за адаптацията в социологията е ХЪРБЪРТ СПЕНСЪР. Той представя *обществото като социален организъм*, в който се отразяват и законите на биологичната адаптация. Той пледира за това, че социалната адаптация е важно условие за *равновесието*. В своята теория за това той подчертава, че адаптацията е устойчиво уравнивяване на организма (индивида) със средата (обществото), в резултат на което общественото устройство се усложнява, повишава се неговата функционалност [5].

Възгледите за адаптацията в обществото се подемат от други учени в областта на социологията и другите обществени науки, например тези на ДЖОРДЖ ЧАТЪРТЪН – ХИЛ и ДЖОН АРТЪР ТОМСЪН [5].

Разглеждане на адаптацията в обществото може да бъде намерено в теоретичното наследство на социални мислители, фундаментиращи социологията като наука, например:

ЕМИЛ ДЮРКЕМ не употребява термина „адаптация“, но разглежда релацията норма – патология, което може да бъде поставено в контекста адаптация – деадаптация. Той възприема адаптацията като приспособяване на вътрешната организация на човека към съществуващите обществени норми, към обществения морал и на основание на това – осъзнаване на личния дълг към обществото. Мярка за това осъзнаване са мислите и действията на всеки човек. Според него всяко отклонение от съществуващите норми и морал може да бъде определено като *социална патология*. Но в същото време липсата на норми, закони и морал в обществото той нарича *обществена патология* [5].

МАКС ВЕБЕР приема, че адаптацията е социално-нормативно определена, но подчертава, че когато социалните норми съвпадат с интересите на личността, тя ги възприема и ги следва. Но когато има разминаване в личностните и обществените интереси, то личността отхвърля изградените обществени норми. За него основен критерий за социалната адаптация е *човешката рационалност*, подчертавайки, че вариативността на обществени норми и изградените на тяхна база модели на поведение са предпоставка за активни творчески действия от страна на личността [5].

ТОЛКЪТ ПАРСЪНЗ поставя проблемът за социалната адаптация в контекста на равновесието на обществото, в чиято основа са вписани взаимните очаквания между индивида и социалната среда. В този смисъл адаптацията може да се разглежда като равновесие и стабилизация, които са важни и за двете страни [9].

РОБЪРТ МЪРТЪН не споделя идеята за равновесието, като според него тя противоречи на диалектичното развитие на обществото. То, както и всяка друга социална структура е динамично, постоянно трансформиращо се дори тогава, когато се намира в период на относителна стабилност. От това произтича изводът, че социалната адаптация на човека е обусловена от същите явления – динамика, трансформации и нестабилност, което води до конфликти. Социалните закони и нормите помагат на човека да се адаптира, но в същото време му пречат в определени отношения и поради това всеки човек избира свой собствен път, адекватен на неговата лична нормативна организация, да се „впише“ в обществената

организация. Това същевременно означава и сътрудничество със социума, но и противопоставяне срещу него [3].

Но една от най-популярните в социологията теории за социалната адаптация е тази на ФЛОРИАН ЗНАНИЕЦКИ. Той разглежда адаптацията като взаимодействие между социалните ценности на обществото и социалното устройство на личността. В този контекст той обяснява процеса на социална адаптация чрез усвояване от личността на социалния опит, което става по пътя на социалното действие, израз на това как тя преживява социалната действителност. До тези свои изводи той стига, изучавайки социалната адаптация на полските емигранти в Америка [3].

ЛЮДМИЛА КОРЕЛ анализирайки различни теоретични концепции разграничава няколко разбирания на понятието адаптация, в които тя се дефинира като: процес, при който субектът се приспособява към новата среда („приспособителна /адаптивна изменчивост“); резултат от приспособителния процес; постигане на определена цел, която помага на личността да оцелее, постигане на благополучие, повишаване на социалния статус и др. съответствие между целите и постиганите в процеса на дейността резултати; назоваване на отношението на равновесие, което се установява между субекта и средата; осигуряване на възможност за развитие на субекта на адаптацията (хомеорезис) [3].

Социалната адаптация на човека е не само приспособяване на отделния човешки индивид, социална група, тя представлява цялостен културно–исторически процес, в който личността е едновременно субект и обект на дадения процес. Тя предполага не само противопоставяне между личността и социума, но и взаимния интерес, компромис, корекция. Този процес предполага непрекъснато развитие на личността в различни условия, при които тя следва да съществува – благоприятни и неблагоприятни. Единството на личността и социалната среда предполага непрекъснато развитие на личността. Социалната адаптация на човешкия индивид следва да бъде отграничена от процеса на обикновеното приспособяване, при което се реагира на стимули – дразнителни [3].

Могат да се определят най-общо следните *видове социална адаптация*:

1. Според характера на взаимодействието между субекта на адаптация и адаптивната среда: адаптация под формата на приспособяване; адаптация под формата на адаптиране.
2. Според вида на адаптивната среда, към която се адаптира или която приспособява към себе си индивида: производствена; брачна; съседско–приятелска; политико–правна; учебна.
3. Според структурните компоненти на адаптивната среда: предметно–дейностна; личностна.
4. Според психологическото съдържание: преадаптация; деадаптация; реадаптация; дисадаптация.

В най-общ вид могат да бъдат определени *четири стадия на социалната адаптация*:

1. Начален стадий – при него човешкият индивид или групата осъзнават какво следва да бъде тяхното поведение в социалната среда, но още не са готови да приемат и признаят системата от нейните ценности;
2. Стадий на търпимост, когато човешкият индивид, групата и новата среда проявяват взаимна търпимост към системата от ценности и образците на поведение;
3. Стадий на акомодация – взаимно приемане и приемане от човешкия индивид на ценностите на новата среда, при едновременно признаване на някои ценности на човешкия индивид в групата и новата социална среда;
4. Стадий на асимилация – пълно съвпадение на системата от ценности на човешкия индивид с тези на групата и средата [3].

2. Социализация

В резултат на *социализацията личността формира своето социално познание за оръжаващата го свят и съответно социално поведение*, за съществуването си в този свят. Тя е многокомплексен и многофакторен процес, който започва от най-ранните стадии на развитие на човешкото същество до леталния изход от неговото съществуване. Този процес се определя

преди всичко от факторите, чрез които обществото въздейства върху индивида, за да го превърне в личност [1].

Социализацията е процес, при който социалната среда въздейства върху поведението на човешкия индивид, за да се превърне в личност. Този процес е свързан предимно с външната, обективно-материална страна – социалната среда, при формирането на личността. От тази среда произтичат какви норми, социални роли и качества следва да формира човек, като същевременно в нея са разписани и формите на социален контрол, които се предявяват към него [3].

Докато *социалното учене* е активно усвояване на образците, които предлага тази социална среда, в резултат на което личността проявява избирателно поведение, т.е. този процес отразява предимно вътрешната, субективно-психологическата страна – усвояване на социалните норми и поведение. Той показва същността на механизмите и предпоставките за усвояване както на положителния, така и на отрицателния опит. В същото време социалното учене по своята същност е активно отношение на личността към социума и е избор, поемане на отговорност за социалното ѝ поведение.

Желаният краен резултат за всяка личност е *балансирано участие на социализацията и социалното учене* при нейното формиране. Възможен е и дисбаланс, при който, ако социализацията има превес, то тогава е възможно да се достигне до манипулиране, ограничаване на избора и съвестта на личността от обществото при нейното формиране. Ако обаче превесът е на социалното учене, при което у личността надделява активното и избирателно отношение, като се неглежират обективните дадености на социалната среда, то тогава е възможно асоциално поведение.

Според ПИЕР БУРДИЙО в процеса на ученето у човек се формира втора натура, която той обозначава с понятието *хабитус*. То означава съвкупността от културното наследство, дълбоко усвоено от индивида и направляващо неговото поведение, даже без участието на съзнанието му. Именно при наличието у всеки човек на такъв *хабитус* хората се държат така, както обществото изисква и получават лично удовлетворение от това. В същото време обществото изпитва неприязън към хората, които се държат по друг начин. *Хабитусът* – това е вътрешният социален порядък на личността. Той може да бъде представен в три типа [5]:

1. *Културен* или *национален* *хабитус* – Той е колективното съзнание, което характеризира културните различия между народите. По тази причина емигрантите се сблъскват с дълбоко вкоренените национални черти на други народи, когато се опитват да се интегрират в приемащата ги държава.

2. *Класов* *хабитус* – Човек по рождение принадлежи към една или друга класа, в която присъства различен набор от образци на поведение и които тази класа изисква от своя член. Например младите представители на капиталистическата класа трябва непременно да завършат престижни университети, да свирят на пиано, да говорят поне един чужд език, да демонстрират съответно поведение на определени места, да почиват на престижни курорти и т.н. Те се ръководят от един и същ *хабитус*, който е техният „вътрешен компас”.

3. *Джендър* *хабитус* – Той съответства на роли и модели на поведение, които обществото асоциира с всеки от половете. Формира се чрез наблюдение и възпитание. Процесът на този *хабитус* започва още от детството, когато на децата според пола им се предоставят играчки, свързани с развитие на ролите, които им предстоят да развият в живота си по-нататък, например – на момичетата кукли, ютии и т.н., а на момчетата – камиони, комплекти с инструменти и т.н.

В социалните науки се говори за първична и вторична социализация. *Първична социализация* протича от момента на раждането на човешкото същество в рамките на семейството. Тук се придобиват първите и основополагащи знания за ценностите и нормите, които и формират в обществото. *Вторичната социализация* протича вече извън дома – във формалните и неформалните групи и социални организации, към които човек започва да принадлежи, развивайки се.

Различните науки имат и различен подход към социализацията, например:

Социологията – разглежда този процес като изучаване на социални роли, без които индивидът не може да се превърне в личност и не може да стане пълноценна за обществото

личност; но от друга страна, този процес е насочен към формиране на собствената идентичност, на собствения образ в обществото.

За *антропологията* – социализацията е преди всичко процес на трансмисия /предаване/ на култури от едно поколение на друго, който може да бъде обозначен с термина *инкултурация* – научаване от човека изискванията на културата, с която е заобиколен и придобиване на ценности и поведение, подходящи или необходими за тази култура.

В *психологията* – на първи план при обяснение на този процес изпъква изучаването на механизмите и процесите, с помощта на които индивидът усвоява съществуващите социални норми, роли и идентичности; социализацията е елемент от процеса на формиране и развитие на личността;

Социалната педагогика конкретизира тази представа като оценява ефективността на тези институти и методи на социализация от гледна точка на скритите, латентните и неосъзнати последици за процеса на възпитание и др.

Социализацията включва в себе си:

1. Усвояване от индивида на система от духовни, психически и физически идеали.
2. Формиране на духовни психически и физически ценности, основани на тези идеали.
3. Формиране на духовни психически и физически потребности, основани на тези идеали и ценности.
4. Формиране отношение на индивида към социалната и физическата среда.
5. Формиране на принципи, мотиви, стратегии, планове, програми за поведение на индивида, съответстващи на посочените и формирани идеали, ценности, потребности, отношения.
6. Придобиване на навици за социално поведение, съгласувани с изложеното в предходните точки.

Понятието *социализация* започва да се употребява в научен смисъл през XIX век от Е. Дюркем и Ф. Гидингс. Но системно социологическо изследване на социализацията започва през 20-те – 30-те години на XX век в американската социология и културна антропология.

За пръв път терминът се използва от ФРАНКЛИН ГИДИНГС – американски социолог, основоположник на американската социологическа теория. През 1897 г. в книгата си „Теория за социализацията”. Той го употребява за обозначаване социалната природа и характера на човека. Там той посочва като източник на своята концептуална позиция творчеството на големия немски социолог ГЕОРГ ЗИМЕЛ, който според него за пръв път използва термина „социализация” [8].

Ф. Гидингс обозначава четири основни процеса, върху които е построен социалният живот: *Оценяване (Appreciation)* – привикването на детето към заобикалящия го външен свят, който то оценява; *Използване (Utilization)* – свързва се опитите на детето да се адаптира към този външен свят; това е целенасочена, систематична адаптация на света към човека; *Характеризация (Characterization)* – обратен процес на предходния: при него започва адаптирането на човека към окръжаващия го свят; човек започва да осъзнава, че приспособяването му към този свят изисква въздържание от някакви действия, емоции и постъпки; *Социализация (Socialization)* – този етап е свързан с приспособяването на хората един към друг; усвояване на опит, начин да се работи съвместно; усвояване на взаимноизгодни роли с определени хора, което е основна тема на америкаанския индивидуализъм.

В контекста на последното, според Ф. Гидингс социализацията е процес на изграждане на индивидуална социална среда, в съответствие с поставените от човека цели и интереси. Съвременната представа за социализацията значително се различава от тази първоначална постановка [8].

Мисията на социалните дейности е предоставяне на помощ на индивидите, семействата, групите и общностите с проблеми и нужди, за да постигнат по добър живот [11, с. 385]. Основната цел според мнозина учени трябва да бъде облагородяването на човека, развитието на личността на всеки човек и развитието на цялото общество [12, с. 241]. Социалната активност определя желанието за общуване, широтата на контактите, лекотата при установяване на връзки“ [13, с.27].

ЕМИЛ ДЮРКЕМ разглежда човешката природа като двойствена – раздвоението на човека на биологично и социално същество. В своята теория той разглежда как се появява и

развива социалното у човека. В този контекст той показва социалната реалност като съставена от безлични форми на мислене и действие. Социализацията той представя като процес, при който колективните представи и колективното съзнание се интернализират, което води не просто до създаване на определени стереотипи на мислене, а до развитие на фундаменталните способности у човека да мисли логично, да се ориентира целево – ценностно, вследствие на което той да действа целево – ценностно, позитивно и градивно. Това, според социалния мислител е процес, който се реализира в условията на социална солидарност [4].

Тази позиция на Е. Дюркхем дава отпечатък върху разбирането на КАРЛ МАРКС за социализацията. Той смята, че човешката същност не е абстрактна за всеки индивид. В своята същност тя е съвкупност от обществени отношения. А те, от своя страна, са израз на отношенията, възникващи в процеса на човешката сетивна дейност и човешката практика. От тази гледна точка личността може да се определи като продукт на обществените отношения [4].

За ТОЛКЪТ ПАРСЪНЗ социализацията е процес, при който социалните роли, ценности и норми на обществото изграждат човешката личност. Така се структурира нормативното ѝ поведение и се поддържа функционирането на социалните системи.

В научната литература са познати и други теории за социализацията. Една от тях е *теорията за огледалното "АЗ"* на ДЕЙВИД РИЙЗМАН, според която самосъзнанието е резултат от социалното взаимодействие, при което човек започва да гледа на себе си с очите на другите хора. Известни са и т.нар. *Ролевы теории за личността*, които са разработени от РАЛФ ЛИНТЪН, ДЖЕЙКЪБ МОРЕНО и ИГОР КОН. Според тях личността е функция на съвкупността от социални роли, които човек изпълнява в обществото. Но човек е автономен от своите роли и може да избира варианти за реализирането им. Към някои от ролите той привиква и изпълнението им се автоматизира, като се превръща в навик. Известна е също така и *теорията за потребностите* на ЕЙБРАХАМ МАСЛОУ. Той смята, че човешката личност е съвкупност от нейните потребности и начина, по който ги задоволява [8].

Известни са редица теории, които разглеждат социализацията преди всичко в рамките на *психоанализата*. Такива са концепциите например на ЗИГМУНД ФРОЙД, ЖАК ПИАЖЕ, ДАНИЕЛС ХАРЪЛД, НИЙЛ СМЕЛЗЕР и др. [8].

Според създателя на психоанализата ЗИГМУНД ФРОЙД социализацията по своята същност е един антихуманен акт. Обществото може да обуздае човешките пориви и да ги потисне. Това влияние на социума върху природния характер на човека (естествените му нагони) той нарича сублимация.

НИЙЛ СМЕЛЗЕР разглежда социализацията като три стадия: 1. стадий на подражание и копиране от децата на поведението на възрастните; 2. игров стадий, когато децата осъзнават поведените си като изпълнение на роли; 3. стадий на груповите игри, при която децата се учат да разбират какво очаква от тях цяла група от хора [4], [8].

По-съвременен прочит на социализацията прави КЛАУС ХУРЕЛМАН, който развива Модел на продуктивна обработка на реалността (PPR). Основната му идея е, че социализацията е резултат от обработка на вътрешни и външни реалности. Телесните и психическите качества и черти представляват вътрешната реалност на едно лице, а социалната и физическата среда олицетворяват външната реалност. Обработката на реалността е продуктивна, защото човешките същества, борейки се активно с живота си, се опитват да се справят с огромен брой задачи, съпътстващи развитието. Успехът на този процес зависи от личните и социалните ресурси, които те имат на разположение. Развитието на всяка задача пред тях поставя необходимостта от съгласуване на личната индивидуалност и социалната интеграция, за да се осигури АЗ-идентичността [8].

В българската социологическа теория проблемът за социализацията се разглежда от гледна точка на социологическата система на обществото – например СТОЯН МИХАЙЛОВ. Според нея, биологичните индивиди се превръщат в личности, като акумулират в себе си социологическата структура на обществото. Социализацията се проявява в сферата на възпроизводството на човека. Тук на равнище индивид се възпроизвеждат съществените и необходими дейности на всяко общество, осъществява се възпроизводство на обществените отношения, като така се създават необходимите предпоставки за развитието на обществото като цяло. Например ПЕТЪР ЕМИЛ МИТЕВ я описва като процес на въздействие, насочено

към младежта в съществуващата система от обществени отношения: икономически, политически, идеологически и т.н. [4].

През първата половина на XX век някои социолози често имат възгледи, които ДЕЙВИД РОНГ определя като *свръхсоциализираща концепция за човека (теория за пресоциализиращия човек)*. Те смятат, че социализацията е всеобхватна и действена, без да отчитат, че тя може да бъде условен процес, който въпреки че оказва влияние върху поведението и убежденията на хората, не може да ги детерминира [5], [7], [8].

3. Етапи и основни задачи на социализацията

Съществуват различни подходи към поставянето в *етапи на процеса на социализация*. Може би най популярните от тях са два [3]:

Първи подход: Социализацията се разглежда *от гледна точка на социалните дейности, които се реализират през различните етапи на човешкия живот*. Според него етапите на социализиране са свързани с три важни периода на човешкия живот: 1. дотрудов; 2. трудов; 3. послетрудов. От това произтичат следните етапи на социализация:

1. *Първична социализация* – етап на адаптация към социалното обкръжение (от раждането до училищна възраст), при който децата безкритично усвояват социалния опит чрез подражание и така се приспособяват към окръжаващата ги социална действителност;

2. *Индивидуализация* – Стремех към отделяне, проявяващ се в критично отношение, не рядко nihilistisch, към обществените норми, стремеж да се открие сред другите и да се покаже неповторимостта, своеобразието на собственото „Аз”. В този етап могат да се отделят два стадия:

- *Междинна социализация* (юношество)– с все още недостатъчно осъзнат стремеж към самоопределение и възможност за обяснение на взаимодействието между „Аз” и окръжаващата социална действителност; неустойчивост на миогледа и характера;

- *Устойчива социализация* – характерна за възрастта 18–25 г., при която окончателно се формират устойчиви качества на личността, на първо място характерът и неговите акцентуации;

3. *Интеграция* – стремеж за намиране на своето място в обществото; успешността ѝ се определя от съответствието на основните качества на личността с обществените очаквания. Ако те съвпадат, интеграцията протича относително успешно, на ако не – тогава са възможни следните положения:

- Засилване на агресивността на личността по отношение на социалното обкръжение, стремежи се да запази своето „Аз”;

- Отказ от своята индивидуалност и неповторимост, стремеж да стане такъв човек като другите;

- Конформизъм, външно съгласие с изискванията на социалното обкръжение, но съпроводено с вътрешно желание да съхрани своята индивидуалност; фактически произтича раздвоение на личността на вътрешно и външно „Аз”, което води до вътрешноличностни противоречия;

4. *Трудова социализация* – най-дългият етап, който обхваща целия период на трудова дейност на хората; през него личността не само продължава да усвоява социален опит, но го възпроизвежда активно и целенасочено в окръжаващата го социална среда, посредством разнообразни форми на социални дейности.

5. *Последтрудова социализация* – това е етап на възрастните хора; особеностите му се заключават в това, че преобладават функции, свързани с предаване на опит на подрастващото поколение.

Тези етапи могат да се разглеждат условно, защото в един и същи от тях попадат различни хора, чието социализиране е различно, например: в трудовия период попадат както 20-годишни, така и 50-годишни хора, които са в различна степен социализирани от обществото

Втори подход: Социализацията се разглежда *от гледна точка на възрастовото развитие на човека*. Според него социализационните етапи са: 1. яслена възраст (до 1 г.); 2. младша възраст (1–3 г.); 3. предучилищна възраст (3–6 г.); 4. младши ученик (6–10 г.); 5. подрастващ

(11–14 г.); 6. ранен юноша (15–17 г.); 7. юноша (18–23 г.); 8. младост (23–33 г.); 9. зрелост (34–50 г.); 10. възрастен (50–65 г.); 11. старчески (65–80 г.); 12. дълголетници (над 80 г.).

Трети подход: Социализацията се разглежда *от гледна точка на социалната адаптация и интериоризация*. Според този подход процесът на социализация има два етапа (фази):

1. *Първа фаза – социална адаптация*, която означава приспособяване на индивида към: социално-икономическите условия; ролевите функции и социалните норми; социалните групи и социалните организации, които представят качествата на средата за развитие жизнеспособността на индивида;

2. *Втора фаза – интериоризация*, която представлява включване на социалните норми и ценности във вътрешния свят на човека; характерът на трансфера на тези норми и ценности във вътрешното „Аз“ се обуславя от структурата на конкретната личност, формирана под влиянието на предходния опит.

Четвърти подход: *Психосоциална концепция за социализацията на личността*. Тя е разработена от германския социален психолог ЕРИК ЕРИКСЪН. Той показва тясната взаимовръзка на развитието на отделната личност с характера на социалната среда, в която се развива. Индивидът още от момента на раждането си е ориентиран към включване в определена социална група и започва да възприема окръжаващата го действителност така, както я възприема тази социалната група. Но постепенно у него започва да се формира *егоидентичностно чувство за устойчиво личностно „Аз“*. Но това е дълъг процес, включващ в себе си поредица от етапи, които са [4]:

• *Първи етап: Ранно детство, до 1 г.* – През него главна роля за човешкия индивид има *майката*. От нейното отношение към детето, изразено чрез кърмене, ласки, ухажване, зависи динамиката на формиране на доверието към социалното обкръжение. Неувереността на майката, нейната невротичност, честото оставяне на детето само, формира у него недоверие към окръжаващия свят. Дефицитът на емоционално общуване с него води към забавено развитие. И обратното – спокойствието, увереността на майката в себе си и своите сили, емоционалната обвързаност с детето формира у него базово доверие към заобикалящата го социална действителност.

• *Втори етап: Ранна детска възраст, 1–2 години* – През него индивидът се формира при баланса между *автономия и срам*. Детето се научава да ходи, родителите го приучват към акуратност, да контролира актовете на естествена дефекация, започва да изпитва чувства на срам.

• *Трети етап: Предучилищна възраст, 3–5 години* – Формиращата се личност започва да проявява *стремеж към определяне на собствено „Аз“*, формира чувство на инициатива, рязко разширява сферата на своето общуване, започва да излиза извън пределите на семейството си и така все по-активно започва да усвоява окръжаващата го социална действителност. Основна форма за взаимодействието с нея се явява играта. Постепенно се включва във все по-усложняващи се творчески игри. Но все още семейството остава главно социално обкръжение на индивида и основен фактор за неговата социализация.

• *Четвърти етап: Училищна възраст, 6–11 години* – През този етап възможностите за социализация в семейството са практически изчерпани. Тук вече голяма роля за социализация играе училището. Започва процесът на *формиране на базови теоретични знания и навици*. Ако с помощта на родителите и учителите детето успешно ги овладява, то у детето се формира увереност в собствените сили и по-голямо доверие в социалното обкръжение. Ако то се среща със значителни трудности и не получава необходимата подкрепа за преодоляването им, у него се формира чувство на непълноценност и недоверие към окръжаващата го среда. Тогава детето започва да се укрива в семейната среда. Но ако и в семейството не получи необходимата поддръжка, то у него започва да се формира съответен стереотип на поведение, който на следващите етапи от социализирането вече е почти невъзможно да се промени.

• *Пети етап: Юношество, 12–20 години* – Етапът се характеризира с протичането на значителни физиологически изменения в организма, предизвикващи необходимост от ново осмисляне на социалната роля на човека в социума. Тук се *формира централната форма на егоидентичността*, протича себеопределение и търсене на собствено място в живота. Ако предишните етапи са преминали успешно, та като правило и този етап може да премине

безпроблемно. През него се формира оптимална, цялостна система на егоидентичност, насочена към съхранение на неповторимото, собствено „Аз“. Човек следва да получава съответно признание от социалното обкръжение. В противен случай произтича *дифузия на идентичността* (тревожност, страх от загубата на собственото „Аз“), която води към инфантилност (недоразвитост, незрялост), детски поведенчески реакции или до увеличаване на агресията и противопоставянето на социалната среда.

• *Шести етап: Младост, 20–25 години* – Характеризира се с търсене на спътник в живота и създаване на семейство. Укрепва се сътрудничеството със социалното обкръжение и връзките със социална група, към която принадлежи човекът. *Протича смесване на личната социална идентичност с идентичността на социалното обкръжение без страх от загуба на своето „Аз“*. Това формира чувство на единство с другите. Но ако предходният етап не е приключил успешно и дифузията преминава в този, шести стадий, то човек се затваря, усилва своето недоверие в собствените сили и възможности, като същевременно възниква и укрепва у него чувството на самота.

• *Седми етап: Зрялост, до 50 години* – Според Е. Ериксън това е централен етап за социализацията, при който *е възможно човек да достигне най-висока степен на своето развитие – акме*, във всички сфери на своя живот, най-вече в професионалната сфера. Това е етап на социална и филологическа зрялост. Именно през него човек намира потвърждение от собствената си необходимост през този свят. Най-пълна самореализация и реализация на собственото „Аз“ той намира в професионалната си дейност и семейството. Ако професионалната дейност не съвпада с духовните потребности на личността, то тя се стреми към самореализация в други сфери на жизнената си дейност. Същевременно той се стреми да разрешава вътрешните си противоречия. *Завършва формирането на неговата егоидентичност*. Ако личността не успява да наложи и покаже собственото си „Аз“, тогава у нея започват процеси на вътрешно опустошение, настъпва психологически и физиологически регрес. Всички тези негативни процеси се задълбочават особено ако на предишните етапи са настъпили някакъв проблеми, които се задълбочават и разширяват, ако не са били разрешени своевременно.

• *Осми етап: Старост, след 50 години* – Налице е *завършена форма на човешката егоидентичност*, базирана на цялото развитие на личността до този момент. Той започва да преосмисля своя живот, осъзнава своето „Аз“ през призмата на изминалите, изживяни години и реализираните жизнени стратегии. Едновременно с това угасват постепенно жизнените сили и се обострят различни *акцентуации* (особености на характера, обострящи се под външни въздействия). Ядрото на този етап се състои в това, че изниква осъзнаване на неповторимостта на живота, който е невъзможно и не е необходимо да се преправя. Започна приемане на живота като такъв, какъвто се е състоял. Ако това не се състои, човек започва да изпитва разочарование, настъпва умора от живота, изгубва се вкусът към него, появява се усещането, че животът е преминал напразно. Възниква дълбоко личностен кризис, който значително ускорява процесът на остаряване.

Решаването на посочените задачи са обективна необходимост за развитието на всяка личност. Ако някоя от тези групи задачи остава нерешена в една или друга възрастова група, то това задържа развитието на личността и я прави непълноценна. Възможен е и такъв случай, при който някоя от задачите да остане нерешена в някоя от възрастите на човек и видимо да не оказва влияние върху развитието на личността, но след определен период от време това да изплува на повърхността, водейки човек към немотивирани постъпки.

Смята се, че социализацията е процес, който е напълно завършен между 17 и 30-годишна възраст. От този момент нататък вече зрелият индивид се възползва от усвоените модели на поведение и от възприетия културен и социален опит. Тя се разбира и като *long-life process* (дълъг житейски процес) – процес, който не спира в нито един момент от целия живот на човека, от раждането до смъртта [5], [6], [7], [8].

В резултат на изложеното в статията могат да се дефинират следните

обобщения и изводи:

В различните етапи, които са посочени в статията, *социализацията решава следните основни задачи:*

1. *Естествено-културни* – постигане за всяко възрастово ниво на физическо и сексуално развитие, като това е свързано с различните темпове на половото съзряване, еталоните на женствеността и мъжествеността сред различните етноси и световни региони;
2. *Социално-културни* – те са познавателни, ценностни, смислови, специфични за всеки възрастов етап в конкретния социум и определени периоди на неговото развитие; тези задачи се определят от обществото като цяло и близкото обкръжение на човека; предявяват се спрямо човек във вербализирана форма от институциите на обществото или произтичат от обществената практика; в една или друга страна те могат да се изпълняват съзнателно или несъзнателно, а често – да се реализират и в „изкривен” вид;
3. *Социално-психологически* – това е създаването на самосъзнанието на личността, нейното самоопределяне в актуалния ѝ живот и в перспектива; свързани са със самоктуализацията и себеутвърждаването на личността, които във всяка възраст имат специфично съдържание и способности на решение.

Литература:

1. **Гидънс, А.**, Социология, София, 2003.
2. **Градев, Д.**, Адаптация, с.18–19, В: Енциклопедичен речник по социология, Изд. БАН, под общото научно ръководство на чл. кор. проф. д-р Стоян Михайлов, София, 1996.
3. **Корель, Л. В.**, Социология адаптации: вопросы теории, методологии и методики, Новосибирск, 2005.
4. **Марков, Ц.**, Социализация, с. 427–429, В: Енциклопедичен речник по социология, Изд. БАН, под общото научно ръководство на чл. кор. проф. д-р Стоян Михайлов, София, 1996.
5. **Clausen, J. A. (ed.)**, Socialization and Society, Boston: Little Brown and Company, 1968.
6. **Hurrelmann, K.**, Einführung in die Sozialisationstheorie (Introduction to Socialization Theory). Weinheim: Beltz, 2006.
7. **Hurrelmann, K.**, Handbuch der Sozialisationsforschung (Handbook of Socialization Research). Weinheim: Beltz, 2008.
8. **Giddings, F.H.**, The Theory of Socialization: A Syllabus of Sociological Principles for the Use of College and University Classes, N. Y.; L.: MacMillan & Co., Ltd. xiv, 1897.
9. **Parsons, T., Bales, R.**, Family, Socialization and Interaction Process, London: Routledge and Kegan Paul, 1956.
10. **Parsons, T.**, The System of Modern Societies, New Jersey, 1971.
11. **Nikolov, N.**, Interactive Innovative Methods in Social Activities. SocioBrains, Issue 42, February 2018, pp. 383-385, ISSN 2367-5721 (online), www.sociobrain.com, Publ.: Smart Ideas – Wise Decisions, Ltd. Bulgaria, 2018
12. **Такворян-Солакян, Б.** Социални предпоставки на творческата активност. Списание Стратегии на образователната и научна политика, Volume 24, книжка 3, 2016, с. 239 – 252, ISSN 1314–8575.
13. **Лазарова, П., Д. Крумова**, Взаимовръзка на видовете агресия и типовете темперамент В: //Научни трудове на Русенския университет - 2009, том 48, серия 6.2, Изд. Русе: Русенски унив. "Ангел Кънчев", ISSN 1311-3321, 2009

*Веселина Николаева Илиева, доцент, доктор
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
Педагогически факултет
Катедра „Социална и специална педагогика“
v.ilieva@shu.bg*

